

Att få välja är att bli tagen på allvar

Marcus Björk

Han är borgarrådssekreterare och frilansskribent med särskilt fokus på Kina. Han var ansvarig tjänsteman för framtagandet av Kristdemokraternas seniorpolitiska handlingsprogram till valet 2026.

OM MAN FRÅGAR svenskarna gillar de valfrihet. Ändå har valfriheten inom äldreomsorgen kommit att bli alltmer ifrågasatt av politiker på vänstersidan under de senaste åren. Socialdemokraterna talar med kraftspråk om att ta tillbaka den "demokratiska kontrollen". Till och med vissa partier till höger har börjat darra på manschetten när valfrihet debatteras.

Att återta kontrollen innebär dock i praktiken att den som i dag har kontrollen kommer att förlora den. Om politiker återigen ska börja välja innebär det också att den äldre inte längre får välja. En socialdemokrat skulle säkert hävda att man egentligen återtar kontrollen från kapitalisterna som skor sig på samhällets svaga, för att i stället överlämna den till staten och dess välvilja. En borgerlig politiker skulle nog hävda att kontrollen tas tillbaka från den enskilda medborgaren.

Men varför har det helt plötsligt blivit så politiskt kontroversiellt med valfrihet för äldre? Det handlar delvis om att vänstern i större utsträckning har lyckats sätta narrativet för synen på äldre. Inte för att de har vunnit stora framgångar i att implementera konkret sakpolitik – för valfriheten förblev relativt orörd under de senaste åtta åren med socialdemokratiskt styre – utan för att äldre ofta betraktas ur ett konflikt- och maktperspektiv med rötter i marxistisk samhällsanalys.

Sluta tala om ”våra äldre”

I denna syn på världen betraktas äldre ofta som en skyddsvärd grupp mer än egna personer. Ambitionen är självklart god. Att ingen äldre ska utnyttjas eller lämnas utan omsorg. Men ofta blir gruppens utsatthet också det definierande draget för individen. Detta speglas inte minst semantiskt i slentrianmässiga uttryck som att vi måste ”skydda våra äldre”. Märk väl, ”våra äldre”.

Att äldre skulle vara en grupp som på något sätt tillhör samhället är ett uttryck för en form av implicit moraliskt ägarskap. Naturligtvis skulle de flesta snabbt avfärda tanken på att någon individ, eller samhället, kan ”äga” en person eller en grupp på det sättet. Samtidigt är det just den tankefiguren som formuleringen ”våra äldre” implicit ger uttryck för. Att tala om äldre som våra, ger också samhället och staten ett visst idémässigt ägarskap över gruppen. Ett ägarskap som i förlängningen också riskerar att legitimera att man får definiera och diktera villkoren för dem. På samma sätt är det symtomatiskt att vi talar om ”äldrepolitik”. Det finns ingen renodlad ”barnpolitik”, utan i stället diskuteras frågor som rör barn i termer av exempelvis skol- eller familjepolitik. Dessa politikområden innefattar politik som riktar sig mot barn, men utan att peka ut barn som en politisk kategori.

Det är som att man tidigare brukade tala om ”kvinnopolitik” eller ”kvinnofrågan”. I dag säger man i stället jämställdhetspolitik. Numera ses jämställdhet som en samhällsfråga, och inte en fråga som blott angår kvinnor. Eller som Simone de Beauvoir uttryckte det i *Det andra könet* från 1949: “le problème de la femme a toujours été un problème d’hommes” – kvinnans problem har alltid varit männens problem.

Vem är offer?

Äldre har i genomsnitt ett större behov av vård, omsorg och stöd från samhället. Samtidigt konsumerar även människor i medelåldern samhällstjänster, om än i annan form. Det är dock talande att exempelvis rätten att kunna välja och byta barnmorskemottagning under en graviditet sällan ifrågasätts från vänsterhåll, mer än möjligtvis ur ett praktiskt hänseende gällande en sammanhållen vårdkedja eller dylikt. Detta samtidigt som valfrihet inom hemtjänst, en på många sätt minst lika intim tjänst, ständigt attackeras med ambitionen att återta den "demokratiska kontrollen".

Den som är gravid anses ha ett starkare moraliskt ägarskap över sin graviditet än den äldre har över sitt åldrande och det omsorgsbehov som kommer med det. Denna skillnad i uppfattningen av moraliskt ägarskap kan förstås genom den konfliktorienterade tradition genom vilken vänstern fortfarande tolkar sin omvärld.

Denna grundåskådning tar sin utgångspunkt i en världssyn som präglas av motsättningar. I stället för att tala om en syntes i strikt dialektisk bemärkelse, är det kanske mer träffsäkert att beskriva det som att olika intressen ständigt vägs mot varandra och leder till skiftande utfall och kompromisser i politik och förvaltning. Tanken om klasskampen är det kanske mest klassiska exemplet på denna tankefigur om motsatsförhållanden, där proletarietets intressen står i direkt motsats till borgarklassens. Därmed formar maktförhållanden mellan klasserna vilka utfall som blir möjliga vid varje given tidpunkt.

Synen på världen som bestående av motsatsförhållanden brukar inte sällan ta sig uttryck i en tendens att slentrianmässigt (och ofta outtalat) kategorisera aktörer som förövare eller offer. En konsekvens av denna binära indelning är att "offret", eller i dagligt tal "skyddsvärda", ofta inte tillerkänns samma agens som "förövaren". En agens som också är en implicit nödvändighet för att kunna göra egna och självständiga val.

Den som hamnar i kategorin "offer" eller "skyddsvärd" anses därför vara i behov av någon form av ställföreträdare eller god man för att kunna framhärda sina intressen. Vänstern söker som vanligt sitt svar i staten och drar därför följaktligen slutsatsen att det mest lämpliga sättet att skydda denna värnlösa grupp är att staten lägger sin skyddande hand över den.

Politiker till vänster hävdar ofta att barn och äldre måste skyddas från kapitalismens värsta avarter. Men även inom den borgerliga traditionen finns föreställningen att om en individ saknar faktisk beslutskapacitet – till exempel vid kognitiv svikt – kan ett visst mått av förmyndarskap vara motiverat. Detta då beslutskapacitet är en förutsättning för att kunna agera fritt i världen och på en marknad. Med andra ord finns paternalistiska impulser på båda sidor, om än med olika bevekelsegrunder och gränsdragningar.

Sätt individen framför gruppen

Antagandet från vänster är dock att medelålders som grupp ofta är mer kapabelt att själv "stå upp" mot den upplevda mot-sättningen – kapitalismen. Den har på så sätt ett mindre behov

av kollektiva ombud och får därför mer individuell valfrihet och agens. Den borgerliga utgångspunkten är i stället det motsatta, att individer har den primära beslutskapaciteten och agensen – inte gruppen. Märk väl att det i den marxistiska världsåskådningen ofta råder ett konceptuellt nollsummespel mellan olika gruppers intressen.

Den gravida, ofta i lägre medelåldern, tillerkänns dock enligt detta synsätt en större konceptuell agens i egenskap av att vara mer kapabel att skapa gynnsamma utfall av motstående intressen. Detta samtidigt som graviditeten i sig själv skapar viss skyddsvärdhet i form av behovet av omsorgsinsatser från samhället.

På detta sätt uppstår en implicit offerhierarki i flera steg; där äldre är mer utsatta än gravida, men där gravida är mer utsatta än icke-gravida i medelåldern. Denna gruppiering blir också det som utgör legitimiteten för att tillerkännas individuell agens och i förlängningen valfrihet. Fenomenet är inte helt olikt det som brukar kallas för identitetspolitik, där gruppstillhörighet baserat på kollektivt offerskap anses ge privilegier i form av exempelvis tolkningsföreträde i debatten. En form av inverterad offerhierarki.

Tendensen att grupper genom (själv)upplevt offerskap tillerkänns, eller nekas, agens återfinns även i andra delar av den offentliga debatten, exempelvis i form av det som har kommit att kallas "de låga förväntningarnas rasism". En tankefigur som mycket väl också skulle kunna appliceras på frågan om äldres valfrihet. Poängen är dock inte att borgerligheten står fri från synen på motsättningar mellan grupper och intressen, utan att man i högre grad låter individens autonomi vara utgångspunkten.

Det är dock ett klassiskt liberalt dilemma; är friheten värd någonting om den inte kan utövas? Eller annorlunda uttryckt, har du någon glädje av friheten att äta, om du inte har något att äta?

Staten ser inte människan

Borgerligheten och vänstern har alltså helt olika ingångsvärden när det kommer till synen på äldres rätt till valfrihet. För vänstern innebär "demokratisk kontroll" att staten ska sluta upp bakom äldres kollektiva intressen i syfte att åstadkomma utfall som anses gynna gruppen. Äldre personer tillerkänns implicit också mindre agens när staten agerar självpåtagen ställföreträdare. Reflexen för den borgerliga politikern är att försöka möjliggöra för den äldre att i största möjliga mån kunna fortsätta att utöva och tillgodogöra sig sin egen agens. Den har också ett egenvärde, då den utgör en grundförutsättning för de frihetliga värden som borgerliga politiker förfäktar.

Utöver valfrihet för äldre är valfrihet när det kommer till barn den andra stora käpphästen för många av dagens vänsterpolitiker. Även här innebär världssynen att det uppstår ett underförstått motsatsförhållande mellan kapitalisternas vinster och barnens väl och ve. Här finns dock en avgörande skillnad – föräldrarna. Detta överförs även semantiskt i hur man talar om barn jämfört med äldre. Man talar oftare om nödvändigheten att "skydda barnen", men mer sällan om att "skydda våra barn" – om man inte är förälder till barnen i fråga. Detta då det är underförstått att barn i viss mån "tillhör" sina föräldrar.

Det vill säga, föräldrar och familjen fyller delvis behovet av att föra barnens talan i konflikter mellan (verkliga eller upplevda) oförenliga intressen.

På så sätt överförs också föräldrarnas efterfrågan på valfrihet i viss mån till barnen, som genom familjens styrka tillerkänns agens. Föräldrar är också ofta måna om att deras barn ska kunna ge uttryck för sina individuella preferenser och personligheter. Familjen verkar helt enkelt vara bättre på att se människan än staten.

Om man frågar svenskarna är den överväldigande majoriteten positiva till valfrihet för både barn och äldre. Enligt en undersökning från Demoskop ville exempelvis 71 procent av de tillfrågade att man ska få välja grundskola.¹ Intressant nog är stödet för valfrihet högre för förskolan (77 procent), där föräldrarna i högre grad än för grundskolan verkar tillerkännas agens att välja åt sina barn. För gymnasieskolan ligger det ännu högre på 87 procent, då vuxenblivandet verkar resultera i ett större tillerkännande av agens. Gällande äldre så svarade 80 procent av tillfrågade äldre i en undersökning från Svenskt Näringsliv från 2023 att man vill kunna välja hemtjänstutförare. Hela 90 procent svarade att man vill kunna välja äldreboende.² I en liknande undersökning från Infostat från 2023 var motsvarande siffra 72 procent för val av hemtjänst, respektive 80 procent för äldreboenden.

1 <https://www.friskola.se/2023/09/11/sa-manga-svenskar-vill-behalla-skolvalet/>

2 Arnek, B. "Äldres valfrihet – en politik i otakt med väljarna?". Vårdföretagarna 12/3 2024.

Bryt vänsterns narrativ

Så varför får vänsterpolitiker, trots det överväldigande stödet för valfrihet, sådant gehör för politik som hotar valfriheten? För att man har lyckats skapa ett narrativ om motsättningar uppbyggda runt ett konflikt- och maktperspektiv, där äldre reduceras till skyddsvärda och därmed endast tillerkänns en svag egen agens. Detta till skillnad från den naturrättsliga idétraditionen som tillerkänner varje individ egen agens och beslutskapacitet i egen-skap av att vara människa.

En del av borgerlighetens utmaning ligger i att bryta det rådande vänsternarrativet i synen på valfrihet för äldre som jag redogjort för ovan. Detta låter sig exempelvis göras genom att konceptuellt sticka hål på de falska motsatsförhållanden som vänsterpolitiker målar upp mellan människor och välfärdens aktörer. Fler ideella föreningar och stiftelser skulle kunna utmana bilden av valfrihet som ett *carte blanche* för "välfärds-kapitalister" att utnyttja samhällets svaga. Bildsättningen måste förändras. I dag framställs det som att anonyma och stora välfärdsföretag bedriver välfärdstjänster i syfte att sko sig, snarare än att fristående välfärdsföretag faktiskt bidrar till småskalighet och egenmakt.

Det är egentligen det offentliga som står för det stora anonyma och byråkratiska systemet, medan det är din trevliga granne som driver ett litet hemtjänstföretag som ser till den enskildes behov. Den verkliga motsättningen, för att låna vänsterns språkdräkt, står alltså inte mellan giriga kapitalister och en välmenande stat. Den existerar kanske snarare mellan stora byråkratiska system, inför vilket den enskilda medborgaren känner tyst vanmakt, och

den mångfald och egenmakt som kommer av valfrihet. Det är den bilden som borgerligheten måste sätta, för utan valfrihet blir välfärden sämre.

När det är politiken som har "kontrollen" och verksamheten har uppfyllt alla formella krav som politikerna ställt, upphör också mycket av drivkraften att göra mer och tillmötesgå den äldres önskemål. Att tillerkänna den äldre egen agens, och därmed rätten att ställa krav, är helt avgörande för ett värdigt åldrande. Att få välja är att bli tagen på allvar.

Policyförslag:

- Skapa bättre förutsättningar för icke-vinstdrivande aktörer inom äldreomsorgen. Representanter för sektorn vittnar om praktiska svårigheter med att exempelvis få tillgång till kapital. Många stiftelser som driver omsorgsverksamhet är ofta beroende av att låna på sina underliggande donationsgåvor, i form av exempelvis fastigheter. Icke-vinstdrivande aktörer måste tillförsäkras bättre möjligheter att starta, driva och expandera verksamheter genom större tillgång till kapital. Det gäller inte minst nya aktörer.

- Äldreomsorgen måste bli mer rättighetsbaserad. Om du går till en butik och köper något som sedan visar sig vara behäftat med fel får du som regel pengarna åter eller erbjuds en ersättningsvara. Så funkar det däremot inte för äldreomsorgen. Om du upplever att omsorgen inte lever upp till dina förväntningar eller vad du betalar för, men inte utgör regelrätt vanvård, har du få andra möjligheter än att klaga hos nämnden i kommunen. Även äldre måste få kunna rösta med fötterna och, som det heter på engelska, “take my business elsewhere”.

I dagens äldreomsorg är kroppen svag och byråkratin stark. Regler och rutiner har tagit platsen för ansvar och förtroende.

Denna antologi är en handbok för alla som vill förändra svensk äldreomsorg på riktigt. Författarna visar hur vi kan gå från förmyndarskap till frihet, från styrning till tillit. De presenterar reformer som gör omsorgen rättighetsbaserad, mer effektiv och värdig – där individen, inte systemet, står i centrum.

Vem bestämmer när jag ska gå och lägga mig? är en bok om hur frihet, värdighet och effektivitet behöver väga tyngre än idag.

En antologi med **Hanne Kjöllér**, sjuksköterska och författare, **Magnus Jegermalm**, professor, **Anna Tenje**, äldre- och socialförsäkringsminister med flera.

Synaps är en partipolitiskt oberoende, marknadsliberal tankesmedja om sjukvård och omsorg, grundad 2023.

